

ընդանդակութիւն ունէին և այն միտք էին արտայայտում, որ ամուր պէտք է պահպանել Աւետարանի դաւանութիւնը և ամեն ընկից առաջ Յիսուս Քրիստոսի Աստուածութիւնը: Ամենանշանաւոր դասախօսութիւններ կարգացին ուսուցչապետ Լիտզերտը «Քրիստոնէութիւնն ու Աստուածաբանութիւնը» ուսուցչապետ էկէն «Նոր Աստուածաբանութիւնը և աւետարանական եկեղեցու կեանքը», և պատուր Վալֆը՝ «Նորագոյն ժամանակի քայքայիչ աստուածաբանութիւնը և եկեղեցական օրէնքներն ու դաւանութիւնները»:

ԱՆԱՊԱՏԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՎԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

2.

Մեծն Բարսեղի եւ Գրիգոր Աստուածաբանի կրթութիւնը: Բարսեղը ուսումնասիրում է արեւելի կրօնաւորական եւ անապատական կեանք: Նա Պոնսոսում հիմնում է վանքեր եւ Գրիգոր Աստուածաբանի հետ կրօնաւորական կեանք վարում. նրանց եւ վանականների զբաղմունքները: Անախորհներ եւ Կինովիսներ. վանական դառնալու հրապոյրն ընդհանրապէս. Բարսեղը Կեսարիայի արքեպիսկոպոս. Գրիգորի դժգոհութիւնը Բարսեղից: Գրիգորը Կ. Պօլսում. Երկու մեծ բարեկամների ազդեցութիւնը արեւելեան եկեղեցում. Բարսեղի եւ Գրիգորի մանր:

Բարսեղ Մեծն ու Գրիգոր Աստուածաբանը դեռ պատանեկան հասակում, իրանց հայրենիքում — Կապադոկիայում, որ Սերաստիայից հեռու չէր, Եւստաթէոսի խստակրօնութեան համբաւը լսած լինելով՝ անտարբեր չէին դէպի նա և դէպի կրօնաւորութիւնը: Ըստ Ֆարրարի նրանք ¹⁾ Աթէնքում, իրանց ուսանողութեան ժամանակ, հա-

1). Բարսեղ մեծի և Գրիգոր Աստուածաբանի մասին մեր զբաղւոր աղբիւրն է Ֆարրարի Жизнь и Труды Свв. Отцов.

մարեա կրօնաւորի կեանք էին վարում. նրանք յատկապէս Պրօքրեսիոս քրիստոնեայ հայ ուսուցչապետի ազդեցութեան տակ քրիստոնէական հոգով կրթուելով՝ մեծ յառաջագիմութիւն գործեցին հռետորութեան մէջ. Բարսեղի և Գրիգորի դասընկերների մէջ էր նաև Յուլիանոսը, որ յետոյ կայսր դարձաւ Ուրացող յորժորմամբ:

Բարսեղը ծնուեց 326 թուին քրիստոնեայ ծնողներից. նրա քարեպաշտական զգացումների վերայ մեծ ազդեցութիւն ունեցան նրա մայրը՝ Էմմէլիան և քոյրը՝ Մաքրինան: Հնգամեայ ուսանողութիւնից յետոյ (351—355 թ.) նա Կ. Պօլսի վերայով վերադարձաւ իւր հայրենի Կեսարիա քաղաքը, ուր սկզբում՝ սկսեց փաստաբանութեամբ պարապել և կենցաղասէր կեանք էր վարում. դեռ 22 տարեկան գեղեցկակազմ, բարձրահասակ և քաջ հռետորի համբաւ վայելող Բարսեղը հեռի չէր երիտասարդական հասակին յատուկ ցուցամոլութիւնից. բայց երբ իւր մօր և քրոջ ազդեցութեան տակ սկսեց Աւետարան կարդալ՝ զարթեց նրա մէջ կրօնաւորական կեանքով ապրելու իղձը, մըկրտուեց և, տեղումը կամենալով ուսումնասիրել անապատական և վանական կեանքը, այցելեց Եգիպտոսի, Պաղեստինի, Ասորիքի և Միջագետքի անապատներին ու վանքերին, որոնք շատ խոր տպաւորութիւն թողին իւր վերայ: Բարսեղը՝ խօսելով իւր տեսած անապատականների ու վանականների մասին՝ ասում է. «Ես երկիւղածութեամբ եմ՝ յիշում նրանց չափաւորութիւնը ուտելիքի վերաբերութեամբ, տշխատանքի մէջ նրանց տոկունութեան վերայ հիացել էի. սքանչացել էի աղօթքի մէջ նրանց շնասիրութեան վերայ, զարմացած էի, թէ նրանք ինչպէս յաղթում են քնին. չէին ընկճւում ոչ մի մարմնական կարիքի առաջ, միշտ հոգու արիւթիւն էին պահում՝ քաղցի, ծարաւի, ցրտի և մերկութեան մէջ... Նրանք, յիւրաւի, ցոյց էին տալիս, թէ ինչ է նշանակում ապրել որպէս երկնաքաղաքացի՝ արհամարհելով անցաւոր աշխարհը»:

Բարսեղը բոլորովին հրապուրած այս հրեշտակային կեանքով, և ի նկատի ունենալով, որ իւր հայրենակիցներ

րից շատերն են նախանձաւոր այս կեանքին, մտքումը գրեց իւր հայրենիքում ևս նոյնպիսի կրօնաւորական կեանքի հիմք դնել: Եւ երիտասարդ հասակում թողնելով աշխարհը իւր հրապոյրներով՝ քաշուով է դէպի անտառախիտ և լեռնոտ Պոնտոսը, Իրիս գետի մօտ, Անխայում, սկսում է կրօնաւորական կեանք: Բարսեղը դէպի արեւելք արած իւր ճանապարհորդութիւնից երկու արգասաւոր համոզում էր բերել — ա, թէ մարդիկ չըպէտք է անպայման միայնութեան մէջ ապրեն, բ, թէ անձնուրացութեան ու անձնաչարչար լինելու չափազանցութիւններին վերջ դնելու համար պէտք են կանոններ:

Բարսեղից անբաժան էր նրա դասընկեր Գրիգոր Աստուածաբանը: Նրան հետեւեց նրա մայր էմմիլան, որ երկու արժանաւոր կրօնաւորների կեանքը քաղցրացնում էր իւր մայրական խնամքով: Գրիգոր Աստուածաբանը կամ Նազիանզացին Պոնտոսի լեռներում իրանց վարած անապատական կեանքի մասին գրում է Բարսեղին. «Յիշում եմ այդ հացերն ու չըլպուրները և միշտ էլ պէտք է յիշեմ, որովհետեւ այդ քառթու հացերը ծամելիս ատամներս ստի էին տալիս, և կարծես խիճ ծամելիս լինէի... Եթէ թշուառներին մեծահոգութեամբ կերակրող քո մայրը չազատէր մեզ այդ դրութիւնից, քո մայրը, որը երեւեց մեզ, նաւի պէս ալեկոծւողներիս, որպէս անփոյթ նաւահանգիստ՝ վաղուց մեռած կըլինէինք, Պոնտոսին մեր հաւատարմութեան համար ոչ այնքան գովասանքի, որքան ավստոսանքի արժանանալով»:

Բարսեղը շատ խստմբեր կեանք էր վարում. իւր երկրաւոր գոյքերից միայն իւր վերայի հագուստն էր վերառել: Եւ, «գիշերը երբ թաքչում էր մարդկանց հայեացքից, հագնում էր կոշտ մազեղէն: Միայն ցերեկն էր հագնում պարեգօտ և վերարկու: Նրա անկողինը չոր գետնի վերայ էր դառնում. և գիշերները շատ անգամ հսկումներով էր անցկացնում: Նրա ըմպելին պարզ ջուր էր, ուտելիքը՝ ցամաք հաց և աղ: Այնուամենայնիւ նա անձնատուր էր մարմնական և մտաւոր աշխատանքի:

Պոնտական այս առանձնութեան մէջ Բարսեղի և

Գրիգորի կեանքը լծորդուած էր հետեւեալ դժուարութիւնների հետ: Նրանց խրճիթը առանց տանիքի էր ու առանց դռան. վառարանը առանց կրակի ու ծխի. պատերը խորշակից այնքան չորացել էին ու ճաքճաքել, որ նրա մէջ բնակողները կաթիլքի և անձրևի ժամանակ չէին կարողանում ցելսոտ կաթիլներից պատսպարուել: Նրանք այնտեղ կենում էին տանտալոսին դատապարտուածների պէս՝ ջրի մէջ ծարաւից տանջուելով: Մենք տեսանք, թէ ինչ հաց էին ուտում նրանք և նրանց կեանքը մահից ազատել էր Բարսեղի մայրը. սակայն Բարսեղը ողևորութեամբ յիշելով այդ կեանքը անուանում է նրան «Մամբրէի կաղնի, դէպի երկինք բարձրացնող սանդուղ, Մաքանայեմի կայարան, Եզիա մարգարէի Կարմելոս, Յովհաննէս Մկրտչի անապատ և Զիթենեաց սար»:

Բարսեղն ու Գրիգորը իրանց անապատական տաժանելի կեանքը քաղցրացնում էին պահքով, ժուժկալութեամբ, աղօթքով և ֆիզիքական ու մտաւոր պարապմունքներով: Նրանք զբաղւում էին Ս. Գրքի ուսումնասիրութեամբ և Որոգինէսից ծաղկաքաղների կազմելով, որ ֆիլօկալիա է կոչւում: Բարսեղը այդ տեղ գրեց իւր «Բարոյագիտութիւնը» (Нравочеііе), և բազմաթիւ թղթերը: Այդպիսի բազմազբաղ մարդը հազիւ թէ միջոց ունենար աշխարհի մասին մտածելու և նրա գայթակղութիւններով հրապուրուելու. — դատարկութիւնն ու անգործութիւնն են մեղսագործութեան մայրերը: Գերագոյնով զբաղուած միտքը ժամանակ չի գտնի ստորայիններով զառածուելու. գործող ձեռքը և աշխատող անձը ապահովուած են յանցանքներից և արատներից:

«Կրօնաւորական կեանքի նպատակն էր ձեռք բերել հոգու անգործութիւն՝ հոգու հայեացքը միայն մի անհրաժեշտ առարկայի վերայ ուղղելով, փոխանակ աշխարհային հազարաւոր հոգսերի, որոնք են. ամուսնական հոգս, ազգականների հոգս, ստրուկների հոգս, հասարակութեան թեթեամիտ վերաբերմունք և ամեն տեսակ կենցաղական ունայնութիւն»:

Բարսեղին հետևող «կրօնաւորները ման էին գալիս համեստութեամբ, գլուխները քաշ, հասարակ հագուստով, չըսանրած մազերով, սգաւորների պէս՝ նրանք ծանր քայլերով էին շրջում. միտում էին և օրուայ 24 ժամերից միայն մէկն էին նուիրում ճաշի, որ կազմուած էր լինում ամենահասարակ և անհրաժեշտ կերակուրներից։ Չը «գիտեմ ինչ եմ անում այս առանձնութեան մէջ, դրում է Բարսեղը Գրիգորին, ասելն էլ ամաչում եմ. թողնելով ամեն չարիքի պատճառ քաղաքային կեանքը՝ ես մինչև այսօր չըկարողացայ ինձ էլ թողնել։ Ես նման եմ ծովային հիւանդութեամբ բռնուած նաւորդի, և կարծելով թէ նաւն է ալեկոծութեան պատճառը, անդադար երթեկում եմ մէկ դէպի նաւի ցռուկն՝ մէկ դէպի ղեկը։ Այսպէս է իմ դրութիւնը, որովհետև կրելով մէջս իմ ներքին հակումները, ես ամեն տեղ էլ նոյն ալեկոծութեան մէջ եմ գտնուում. այնպէս, որ այս մեկուսացած կեանքից աչքի ընկնող մի շահ չըստացայ։ «Աւաղ, աւելացնում է Պարրարը, Բարսեղի փորձը հաստատուում է հազարաւոր ուրիշ մարդկանց փորձերով։ Մարդ կարող է փոխել հագուստը, իւր նիստ ու կացը, իւր բնակավայրը, բայց ամեն տեղ էլ նա կը կրի իւր հետ իւր սեպհական եսը»։

«Կրօնաւորութեան վերաբերութեամբ Բարսեղի հայեացքը թիչ տարբերւում էր եգիպտացի իւր ժամանակակիցների հայեացքից, այս երևում է այն կանոններից, որ նա գրեց Գրիգորի օգնութեամբ։ Այդ կանոնները օրինակ դարձան ասիական բաղմաթիւ վանքերի։ Գրիգոր նազիանզացին երկու տողով ընտրոշում է իւր գաղափարը այդ մասին։ «Ես ման էի գալիս, ասում է նա, անախտեաների (ճգնաւոր) և կինովիտների (վանական) միջև եղած շաղով և դիտում էի մէկի հոգեգմայլ վերացականութիւնը և միւսի օգտաւէտութիւնը»։

«Բարսեղը շատ էլ չէր քաջալերում միանձնական ճգնաւորութիւնը, նա կարծում էր, որ ճգնաւորները շափաղանց անձնատուր լինելով վերացականութեան, էլ միջոց չեն ունենում քրիստոնէական սէրը վերակենդանաց»։

ներու, ուստի և վանական կամ միաբանական կեանքի առաջին հիմնադիրը դարձաւ Պոնտոսում և Կապադովկիայում: Սերաստիայի աթոռագութիկ հայ Եւստաթէոսը, (որ յայտնի էր դաւանական խնդիրներում իւր տատանումներով, և որի հետ Բարսեղը ըտրեկամութիւն էր վարում յարգանքով վերաբերուելով դէպի նրա խոստակրօնութիւնը), թէև շատ հետեւողներ ունէր, սակայն նրանք, ինչպէս երևում է, ոչ միայնակեաց ճգնաւորներ էին, ոչ վանական, և ոչ շրջիկ կրօնաւոր. ապրում էին քաղաքներում և գիւղերում երկ-երկու կամ երեք-երեք միասին: Բարսեղը շրջում էր ամեն տեղ և վանքեր հաստատում, կրօնական վէճերի ժամանակ էլ անգործ չէր մնում:

Վանքեր հաստատելու և վանականներ դռնելու մի առանձին դժուարութիւն չըկար: Նճար և սարսափելի ժամանակներ էին. զինուորական ծառայութիւնը լծորդուած էր անտանելի նեղութիւնների հետ: Երկրագործների և քաղաքացի արհեստաւորների մէջ տիրում էր սաստիկ աղքատութիւն. որքերին ու անտէր երեխաներին նրանց աղքատները բերում էին այս առանձնութեան խիստ և սրբազան վայրերը ուսման համար: Տէրերը թող էին տուլիս իրանց ստրուկներին վանք մտնել: Համազումն էր կազմուել, թէ ամուսնութիւնը ըստինքեան բարեպաշտական և ցանկալի չէ, և այդ համոզումը դրդում էր շատ ամուսնական զոյգերի բաժանուել իրարից և հեռանալ աշխարհից: Ոգևորուած պատանիներին շատ անգամ ընկերանում էին հասակաւորներ էլ:

Ուրեմն, միայն հոգևորական կեանքի հրապոյրը չէր, որ մարդկանց դէպի անապատներն ու վանքերն էր գրաւում, աշխարհի դառնութիւններն ու նեղութիւններն էլ հարթում էին ճանապարհը դէպի վանք ու անապատ: Եղիպտոսի սահմաններում Պախոմի կաղմակերպած վանականութիւնը Դ. դարի սկզբում շուտով ընդարձակ ծաւալ ստացաւ Պաղեստինում Իլլարիոնի ձեռքով, Ասորիքում՝ Եփրեմ Խուրու ձեռքով, Փոքր — Հայքում՝ Եւստաթէոսի ձեռքով, Կապադովկիայում ու Պոնտոսում Բարսեղ մեծի ձեռքով:

Որքան զօրանում էր վանական միաբանական կեանքը, այնքան թուլանում էր ճգնաւորական միայնակեցականը, և վանքերը քրիստոնէական եկեղեցում կարեւոր հաստատութիւն դառնալով՝ տարածուեցին ամենուրեք: Վանականութիւնը երկար ժամանակ քրիստոնէայ եկեղեցու նիւթական և բարոյական զարգացման համար հողեւոր զինուորութիւն էր, բայց դարերի ընթացքում որքան վանքերն ընդարձակուեցին ու ճոխացան, ժամանակով որքան հեռացան հիմնարկութեան օրից, այնքան էլ հեռացան հիմնադիրների պարզ և մաքուր գաղափարից. որքան ճոխացան վանքերը, այնքան էլ յղփացան վանականները և, սակաւ բացառութեամբ, մաքուր սկզբունքին ծառայելու տեղ սկսեցին անձնական հաճոյքի ու վայելքի ետեւից ընկնել, ցաւ 'ի սիրտ պէտք է խոստովանել որ վանքերը իրանց աշխարհասէր վանականներով հաւատի և քրիստոնէական առաքինութեան գործում այժմ, եթէ ոչ ապարդիւն՝ գոնէ էլ շահաւէտ հաստատութիւն չեն համարւում շատ տեղ: Դրա համար էլ վանքերը սկսում են անշքանալ, իսկ վանականները, որ վանքերում իրանց գործով զբաղուելով, Քրիստոսի եկեղեցու բարոյական շինութեան անկեան քարը պէտք է լինէին, քաղաքների փողոցներն ընկած՝ դառնում են վէժ՝ զլորման և քար գայթակղութեան:

2. Բօքերտսոնը ասում է ¹⁾. «Նա (Բարսեղը) հինգ տարով (357—362 թ.) հեռացաւ Պանտոսի անապատը, որտեղ հիմնեց վանական միաբանութիւններ, որովհետեւ վանականութիւնը դեռ նոր էր ներածուել այս կողմերը Սեբաստիայի եւստատիէոս եպիսկոպոսի ձեռքով: Բարսեղի սահմանած կրօնաւորական կարգը կոչւում էր կինովական (միաբանական), որը նրա կարծիքով բարեգործութեան ու առաքինութեան մէջ մարդուելու համար աւելի նպատակայարմար էր քան եգիպտոսում գերադաս համարուած միայնակեցութիւնը: Աստուած, ասում էր նա, ստեղծեց մեզ մարմնի անդամների պէս, որ կարօտ ենք իրար օգնու-

11) Ист. Христ. церк. I. հատ. եր. 24:

թեան. վասնզի չի կարող խոնարհութեան, առաքինութեան և համբերութեան մարդութիւն լինել այնտեղ, ուր չըկայ մէկը, դէպի որը կարողանայիր կատարել այդ առաքինութիւնները: Ո՞ւր ստները լուանաս. ո՞ւր ծառայես: Ինչպէս կարողանաս ամենից յետինը լինել՝ երբ մեն մենակ ես ապրում»: և

«Բարսեղի կանոններով կրօնական տընութիւններին պէտք է միացած լինէր գործնական արդիւնաբերութիւնը. և նրա աքեղաների աշխատութեան շնորհիւ առաջարկայրը մշակուելով՝ բերրի դարձաւ: Բարսեղը Պոնտոսի վանական առանձնութիւնից Կեսարիա վերադարձաւ 362 թուին, քահանայ ձեռնադրուեց Եւսեբիոս եպիսկոպոսից, բայց և շուտով անապատ քաշուեց իւր հոշակին նախանձող իւր եպիսկոպոսի տառութիւնից խուռափելով. նա մնաց անապատում երեք տարի ևս: Գրիգորը հաշտեցրեց Բարսեղին Եւսեբիոսի հետ, և վերջինիս մահից յետոյ 370 կամ 371 թուին յաջողեցրեց իւր բարեկամ Բարսեղին բարձրանալ Կեսարիայի եպիսկոպոսական աթոռը, որի նուիրապետութեան տակ էր Փոքր — Ասիայի մեծ մասը:

Մանկութիւնից սկսուած սերտ բարեկամութիւնը Բարսեղի և Գրիգորի մէջ քիչ մնաց, որ խզուէր: Գրիգորը իւր եպիսկոպոս հօր և նրա հօտի միջև ծագած խռովութիւնը դադարացնելու համար նազիանդ գնացած լինելով, հակառակ իւր կամքին՝ իւր հօրից քահանայ էր ձեռնադրուել մի քանի տարի առաջ, Բարսեղը Կեսարիայի ալքեպիսկոպոսական աթոռը բարձրանալով, սահմանակից եպիսկոպոսների ոտնձգութիւնների դէմ իւր իշխանութիւնը զօրացնելու համար, Գրիգորին, հակառակ նրա կամքի, համարեա բռնի Սոսիմա քաղաքի եպիսկոպոս ձեռնադրեց: Գրիգորը օրքան և ճկուն ու թոյլ բնաւորութեան տէր լինէր, խորապէս վիրաւորուեց իւր բարեկամի այդ բռնութիւնից. ճշմարիտ է, նա ընկճուելով իւր բարեկամի ուժեղ բնաւորութեան ազդեցութիւնից և իւր ծերունի հօր թախանձանքից, ձեռնադրուեց, բայց չէր դադարում գանգատել յիշելով դէպի Բարսեղն իւր լաւութիւնները և նրանից, ընդհա-

կառակն, անարգանք կրելը, նա իւր այս դանդաւանների մէջ աւաղում էր իւր վանական, թէև չարքաշ, բայց անդորր կեանքը:—Գանգատը թոյլ բնաւորութիւնների միակ դէնքն է՝ չեմ կարող ճշտիւ որոշ ասել մխիթարուելու, թէ իրանց հասած զրկանքների յիշողութեամբ իրանց կեանքը աւելի ևս դառնացնելու համար: Գրիգորը երկար ժամանակ չըմնաց Սոսիմում, տեղափոխուեց Նազիանդ և 374 թուին, իւր հօր մահից յետոյ սկսեց կառավարել թեմի հոգևոր գործերը, Բայց տեսնելով, որ զուր են անցնում իւր ջանքերը Նազիանդի մշտական եպիսկոպոս հաստատուելու վերաբերութեամբ, գնաց Սիլևկիա և այնտեղ երեք, չորս տարի մնաց առանձնութեան մէջ:

Երկու բարեկամների միջև պառակտումն բարեբաղդաբար երկար չըտեւեց: Արիստական կոիւնների թունդ ժամանակ, Վաղենտի մահից յետոյ, 380 թուին Կ. Պօլիս եկաւ ուղափառութեան կոմնակից Թէոդոս կայսրը: Այս բանը բարեյաջող դէպք համարելով՝ Բարսեղն և ուրիշ ազգեցիկ անձինք Գրիգորին ուղարկեցին մայրաքաղաք՝ արիստականութեան դէմ՝ մաքառելու: Մայրաքաղաքում Գրիգորը իջևանեց իւր բարեկամներից մէկի տանը, այդտեղ նա իւր մօտ եկողներին քարոզում էր ճշմարիտ հաւատքը: Հետևողների թիւը մեծացաւ, այն սենեակը, ուր նա քարոզում էր, մատուռի փոխուեց և ինչան յարութիւն առնող ուղղափառութեան՝ Յարութիւն կամ Անաստասիա կոչուեց, իսկ ինքն, Ս. Գրիգորը Ս. Երրորդութեան մասին յաճախ քարոզելուն համար առտուածաբան մակդիրն ստացաւ: Սոսիմայի համեստ ճգնաւոր եպիսկոպոսը մայրաքաղաքում հռչակուեց որպէս անբասիր հոգևորական և ուղղափառ քարոզիչ, Տեղափոխուեց Կ. Պօլսոյ մայր եկեղեցին ու բազմեց պատրիարքական դահլի վերայ:

Յիրաւի, Գրիգորը անբասիր հոգևորական էր և լաւ քարոզիչ, բայց որպէս վարչական մարդ՝ չունէր տոկունութիւն և կամքի ոյժ, որը երևեց 381 թուին գումարուած Կ. Պօլսոյ Ա. Տիեզերական ժողովում, ուր նա որպէս պատրիարք պէտք է նախագահէր: Գրիգորը ստիպուած

եղաւ հրաժարուել պատրիարքութիւնից և նրան յաջորդեց կայսրի կամքով, որպէս պատրիարք և ժողովի նախագահ՝ սենատոր Նեքտառիոսը՝ ընդունելով հոգեւոր կոչումն: Գրիգորի հակառակորդները նրան հեգնաբար անուանում էին եռեպիսկոպոս ¹⁾ որովհետեւ ձեռնադրուել էր Սոսիմայի վերայ, պաշտօն էր վարել Նազիանզում և Կ. Պօլսում: Գրիգորը նորից վերադարձաւ Նազիանզ՝ կառավարելու իւր հօր թեմը, իւր կեանքի վերջին տարիները նա անցկացրեց առանձնութեան մէջ ու ստանաւ որոշներ էր դրում: Գրիգորը վախճանուեց 389 կամ 390 թուին: Բարսեղը արդէն մօտ տաս տարի առաջ, Գրիգորի՝ Կ. Պօլիս մեկնելուց անմիջապէս յետոյ, 380 թուին էր վախճանուել:

Քրիստոնէական կրօնի ուղղափառութեան համար Փոքր-Ասիան Դ. դարում մեծ դեր էր կատարում, Գրիգոր Աստուածաբանը, Բարսեղ մեծը և նրա եղբայր Գրիգոր Նիւսացին հանդիսանում են ուղղափառ հաւատի ախոյեան և եկեղեցու միութեան ջատագով: Ս. Բարսեղ Մեծի ջանքով կրօնաւորութիւնը Փոքր—Ասիայում ընդունում է բոլորովին այլ կերպարանք, եզրապտտի միայնակեաց անապատականների, Ասորիքի խոտաճարակների ու սիւնակեացների և Պաղեստինի գրնեցիկների տեղ ծաղկում է վանական միաբանական կարգը:

Նախնական դարերում հաւատացեալները շատ ուշ էին մկրտում, և այդ այն ժամանակ՝ երբ արդէն չափահաս դարձած, կամենում էին բոլորովին նուիրուել իրանց հոգու փրկութեանը: Բարսեղն ու Գրիգորը իրանց Աթէնքի ուսանողութիւնից յետոյ մատուցին ²⁾, թէեւ ոչ միայն բարեպաշտ քրիստոնեաների զաւակներ էին, այլ վերջինս մինչև անգամ եպիսկոպոսի օրգի էր, որովհետեւ Գրիգորի հայրը Նազիանզի եպիսկոպոսն էր դարձեալ Գրիգոր կամ Գրիգորիոս անուամբ:

1). Վարք Սրբոց ա. հատ. եր. 321

2). Жизнь и Труды Свв. Отцовъ. Св. Григоріи Назіанзинъ ер. 383. Ист. Христ. церк. հատ. I. 241.

Մեր եկեղեցին Կեսարիայի աթոռի հետ շատ սերտ յարաբերութեան մէջ էր. Ս. Լուսաւորիչը այնտեղ ստացաւ ձեռնադրութիւն. այսպիսով ոչ միայն Կեսարիան իւր եպիսկոպոսական աթոռով, այլ և իւր դպրոցով, ուր կրթւում էին հայ պատանիները, մի տեսակ հեղինակութիւն էր վայելում. Բարսեղը այդ հեղինակաւոր աթոռի ամենանշանաւոր աթոռակալն էր: Մեր վանքերը հետևում են Բարսեղի հաստատած կանոններին, որ շեշտուած է պետական օրէնքների հաւաքածոյի մէջ ևս¹⁾: Մեր եկեղեցին ամենասուրբ Երօրդութեան մասին այն ուղղափառ հաւատքն է դաւանում, որ քարոզում ու վարդապետում էր Ս. Գրիգոր Աստուածաբանը: Մեծն Բարսեղի և Ս. Գրիգոր Աստուածաբանի գործունէութեան շրջանը մեր երկրին կից էր: Թէ Կեսարիայում և թէ Յունաստանում նրանց դասընկերների մէջ ուրիշ հայ պատանիներ²⁾ հետ էր անկասկած և Մեծն Ներսէս. և նրանք բոլորն էլ կրթուել էին հայ ուսուցչապետ Պրօէրեսիտի³⁾ ղեկավարութեամբ ու քրիստոնէական հոգւով:

Թէ Ս. Գրիգոր Աստուածաբանը և թէ Ս. Բարսեղ Մեծը մեր եկեղեցու տօնելի սրբերի կարգումն են, նրանց նօիրսւած շարականների մէջ⁴⁾ բնորոշուած է նրանց գործունէութիւնը — Ս. Բարսեղին համարելով կրօնաւոր, վանքերի կազմակերպող, (վանականներին քրիստոսաղօր զինւոր անուանելով), քարոզիչ և կանոնադիր, իսկ Ս. Գրիգոր Աստուածաբանին լուսաւոր վարդապետութեամբ անգիտութեան խաւարը հալածող, միասնական Սուրբ Երօրդութեան համագոյ բնութիւնը քարոզող, և Փրկչի մարդեղութեան վերաբերութեամբ ուղիղ վարդապետութիւնը ձեւակերպող, այն է. «մի յերկուց՝ նոր խառնուին սքանչելի»:

1). Сводъ законовъ. томъ одинадцатый, часть I. 107 1196.

2). Жизнь и труды Свв. отцовъ, Св. Григоріи Назіанзинъ ер. 387.

3). Նոյնը եր. 384

4). Շարական Սրբոյն Բարսեղի հայրապետին. և շարական Սրբոյ Գրիգորի Աստուածաբանին. (տես ի կարգի յատուկ մանկանց):

Է.

Հոգեւորականների ամուրի լինելու խնդիրը. եպիսկոպոսների ամուրիութիւնը աւելեւում. Հոգեւոր կեանքի կազմակերպութիւնը Դ. դարի վերջում. Կանոններ կրօնաւորների մասին: Տրուեան ժողով:

Թէև խստակրօնութեան ու ամուրիութեան մեծ կարեւորութիւն էր տրուում սկսեալ երկրորդ դարից և ամուրիութիւնը գերադասուում էր ամուսնացած լինելուց, սակայն հոգեւորականութիւնը, որ կազմուած էր եպիսկոպոսներից, քահանաներից և սարկաւաղներից՝ արեւելեան եկեղեցում մինչև Դ. դարի վերջը ամուսնացած էր. քչերն էին ամուրի և դրանք էլ չէին մերժում կամ արհամարհում ամուսնացածներին: Միայն Եւստաթէոսը սկսեց արհամարհաբար վարուել ամուսնացած հոգեւորականների հետ, նա մերժում էր նրանց և չէր ընդունում նրանց կատարած եկեղեցական խորհուրդները: Եթէ Գանգրայի ժողովում գատապարտուեց Եւստաթէոսը, հաւատոյ խնդրում մոլութիւնների հետ ի նկատի էր առնուած և նրա, եպիսկոպոսի կոչման անվայել, կրօնաւորական դժուած նիւտ ու կացն ու արհամարհանքը դէպի ամուսնացած հոգեւորականները: Սակայն կրօնաւորական հոգու ազդեցութեամբ, ասում է Զ. Րոբերտսոնը¹⁾, առաջ եկաւ հոգեւորականների ամուրի լինելու ձգտումը, որը հետզհետէ սովորութիւն և անհրաժեշտութիւն դարձաւ: Կարծիք կայ, թէ մինչև անգամ 325 թուին Նիկիայի Առաջին Տիեզերական ժողովում խնդիր է եղել, որ եպիսկոպոսները, քահանաներն ու սարկաւաղները պարտաւորուած լինեն զգուշանալ իրանց կանանց հետ յորաբերութիւն ունենալուց, այսինքն խղեն

1) Истор. Христ. церк. հատ. I. եր. 163—164:

իրանց ամուսնական կապը, բայց այս բանին դէմ է կացել Եգիպտոսի Պափնոտիոս կամ Պափնոտիոս եպիսկոպոսը: Նա ամուսնութիւնը ջատագովելիս հիմքն է ունեցել այն սկզբունքը, թէ քրիստոնէական ամուսնութիւնը սուրբ է. պէտք չէ հոգևորականութեան վերայ այնպիսի լուծ դնել, որ շատերը անկարող լինեն տանել և մեղքի մէջ ընկնեն ի վնաս եկեղեցու: Պափնոտիոսի առաջարկութիւնը ընդունուեց առանց հակաճառութեան, նրա անձնական հեղինակութեան պատճառով. որովհետեւ նա յարգւում էր որպէս խոստովանող, հրաշագործ և սուրբ մարդ: Պափնոտիոսը ²⁾ Անտոն անապատականի աշակերտներից էր և երևելի ճշգնաւոր: Նա Թեբայիդի եպիսկոպոս դառնալով խոստովանող անուն ժառանգեց, որովհետեւ Մաքսիմիանոսի հալածանքի ժամանակ նրա աջ աչքը բրել էին և ձախ ազդրը խորտակելով՝ աքսոր էին ուղարկել տաժանակիր աշխատութեան. Նիկիոյ և Տիւրոսի ժողովներում ս. Աթանասի ջատագովն էր նա և արիստականների բուռն հակառակորդը:

Հոգևորականների ամուսնութեան դէմ լինելու համար Եւստաթէոսին դատապարտելու հիմքերից մէկն էլ, երևի, Նիկիայի ժողովի այս որոշումն էր: Սակայն այս՝ Դ. դարի առաջին կէսին էր. նոյն դարի Բ. կէսին հոգևորականների ամուրի լինելը ոչ միայն չէր դատապարտում, այլ մինչև անգամ քաջալերւում էր: Եկեղեցու լաւագոյն հայրերն ու վարդապետները, որպիսի էին Ս. Գրիգոր Աստուածաբանն ու Ս. Բարսեղ Մեծը կրօնաւորական կարգից ամուրի հոգևորական դարձան, համարելով, որ եկեղեցու պաշտօնեաները մի միայն եկեղեցուն ծառայելու համար պէտք է ընտանեկան կապերով կաշկանդուած չըլինեն: Այսպէս եկեղեցու մէջ վարչական իշխանութեան կոչուած հոգևորականների ամուրի լինելու հակումն սովորութիւն դարձաւ, ու սովորութիւնն էլ օրէնք, թէև մինչև Դ. դարի վերջը բացառութիւններ կային:

2) Նոյնը. 293—294.

3). Նոյն և Վարք Սրբոց հատ, 12. հր. 318—319.

Արևելեան եկեղեցում եպիսկոպոսները՝ քանի որ ամուսնացած, ընտանիքի տէր մարդիկ էին, ապրում էին քաղաքներում՝ միւս քաղաքացիների շարքում, իսկ երբ նրանք իբրեւ ամուրի վանականներով ու կրօնաւորներով շրջապատուեցին, այլեւ անյորմար եղաւ քաղաքի մէջ քաղաքացիների հետ ապրել, ուստի և եպիսկոպոսական աթոռները տեղափոխուեցին քաղաքից դուրս, բայց ոչ շատ հեռու վանքի մէջ, կամ թեմի մի կենդրոնական վանք, այդ տեսակ վանքերը սկսեցին լավրա կամ հայերէն մայրավանք, մայրաքաղաք վանք կոչուել, իսկ եպիսկոպոսները՝ լավրայի առաջնորդ, վանահայր, մեծաւոր։ Եպիսկոպոս առաջնորդը տնօրինում ու հոգում էր թեմի հոգեւոր պէտքերը և թեմականների հոգեւոր տուրքերով էլ կառավարում էր լավրան կամ մայրավանքը։

Ժամանակի ընթացքում եպիսկոպոսները ամուրի մնալով հանգեր՝ գործեալ քաղաք տեղափոխուեցին, հեռացան վանքերից ու վանականներից և աշխարհիկ հոգեւորականութեան մասն կազմելով՝ սկսեցին ապրել յատուկ շէնքերում, որ եպիսկոպոսարան է կոչուում։

Եպիսկոպոսների վանքերում՝ բնակուելու և իրանց բնակած վանքերի առաջնորդ կոչուելու սովորութիւնը մի քանի տեղ դեռ կայ, օրինակ, Կիեւի մետրապօլիտ արքեպիսկոպոսը կրում է Կիեւօպեչերեան լավրայի առաջնորդ, վանահայր կոչումն, Մոսկվայի Մետրապօլիտը՝ Ս. Սէրգէի լավրայի Պետերբուրգինը՝ Ս. Աղէքսանդր Նեաջուհայերիս մասին, իւր տեղում։

Արեւմտեան եկեղեցում Սիրիցիոս պապը¹⁾ ամուրիութեան վերաբերութեամբ 385 թուին վճռական քայլ արեց իւր կանոնական կոնգալով առ Տարրագոնիայի հեմերիոս եպիսկոպոսը։ Այս թղթով ի միջի այլոց արգելում է այրիների հետ ամուսնացածների և երկրորդ անգամ պսակուածներին հոգեւոր կոչման մէջ մտնել։ Վարչական իշխանութիւն կազմող հոգեւորականներին ամուրի լինել օրինադրող կարգադրութեան պատճառն այն էր, որ հոգեւորականները իրանց զաւակների ու ընտանիքի համար

էին մտածում՝ միայն Սակայն օրինաւոր ամուսնութիւնը արգելուելով՝ հոգեւորականներից շատերը սկսեցին իրանց տներում ծանօթ կանայք և աղախիններ ընդունել։ Այս դայթակղութեան առաջըր առնելու համար էլ Նիկիայի ժողովը սահմանել էր, որ հոգեւորականները ծանօթ կամ աղախին անունով կանայք չըպահեն իրանց բնակարաններում՝ բացառութեամբ շատ մօտիկ ազգականների և ծերունի կանանց, որոնց ներկայութիւնը որ և է կասկածի տեղիք չէր կարող տալ։

Կ. Դարի վերջին հոգեւոր կեանքը հետեւեալ կազմակերպութիւնն ունէր. անապատական միանձն ճգնաւորները, խոտաճարակները, սիւնեակեացներն ու դընեցիներ սկսել էին հաղուագիւտ դառնալ, ընդհակառակն վանքերի գոյութեամբ և շատանալովը սկսեց զօրանալ վանական միաբանական կեանքը։

Վանականները պատկանելով որ և է վանքի միաբանութեան՝ այդ վանքերումն էլ բնակում էին. դրանք իրաւունք չունէին քաղաքներում ու գիւղերում՝ գիշերել. եթէ չըկարողանային իրանց վանքը հասնել, պէտք է ճանապարհին պատահած մի որ և է վանքում մնային, իրաւունք չունէին պսակ կամ մկրտութիւն անել կամ կանանց հաղորդութիւն տալ, օրէնք կատարել. — Ուխտաւոր մի ճանապարհ ունիցի ի մարմնաւոր կանայս վասն սիրոյ և մի տեսցէ զպսակեալս, և մի ինքն դիցէ պսակ կամ առնիցէ մկրտութիւն կամ օրէնս տալ կանանց, այլ ի մտանել արեգականն երթան ի տեղիս իւրեանց. և եթէ յանդգնին, նղովեալ եղիցին ի Քրիստոսէ ¹⁾»։

Վանականների և կրօնաւորների համար Ներսէս Բ. կաթողիկոսի գահերեցութեամբ 527 թուին Դունի Բ. ժողովի կանոնները ²⁾ աւելի որոշ են, դրանց համառօտութիւնն է.

1) Կանոն ի Բարսղի Բ. գ. Կանոնգիրք Մատ. Մայր Աթոռոյ Թ. 766. Էր. 241.

2) Նկեղ. պատմ. Յուսիկ վարդապետի (մեր) 1884 թ. վարչապատ. Էր. 120.

«ԼԳ. Կոյ կթելու կամ հաց թխելու կամ որ և է գործի համար կին չքմանի արեղաների վանը»:

«ԼԴ. Անապատականները արևի մանելուց առաջ վերադառնան իրանց անապատը»:

«ԼԵ. Վանականները աշխարհականների տանը չըկենան, և եթէ մօտիկ վանք չըկայ, աւագերէցի տանը կենան»:

«ԼԶ. Վանականները չըհամարձակուեն վաճառականութիւն անել և առանձին ձի կամ այլ ինչ պահել»:

Ա. Վանականները երկու կարգ էին բաժանուած, «սըրբաղնագործներ, որ քահանայի աստիճան ունէին և սքեմաւորներ, որոնք միայն վանականի տարագ կրելով վանքերումն էին ապրում, դրանք մեր գրականութեան մէջ յայտնի են մոնոզոն, պարեզօտաւոր անունով և վանքի մէջ ծառայական ու մշակական գործերն էին վարում կրելով միտքան կոչումն»:

Սրանք համարեա անգրագէտ մարդիկ էին:

Բ. կրօնաւորներ, սրանք չըպատկանելով որ և է վանական միաբանութեան թափառաշրջիկ կեանք էին վարում, ապրում էին հաւատացեալներից ժողոված նուէրներով, որոնցից աւելի առաքինիները նուէրների սակաւ մասը իրանց անհրաժեշտ պէտքերին գործադրելով, մեծագոյն մասը բաժանում էին աղքատներին ու կարօտներին. իբրև թափառական մտնելով ամեն տեղ՝ մխիթարում էին և կաղդուելով հաւատացեալների հաւատը հոգեշահ զրոյցներով ու կրօնական խօսակցութիւններով:

Գ. Աշխարհիկ հոգեւորականութիւնը բաժանուած էր երկու կարգ՝ ամուրի և ամուսնացած:

1. Ամուրի էին եպիսկոպոսները և քահանայի աստիճան ունեցող վեղարաւորները, որոնց հայերէն սովորութիւն է կոչել վարդապետ, արեղայ, սրանցից առաջինը համապատասխան է արքիմանդրիտ՝ և երկրորդ յերոմօնախ բառերին: Սրանք նուիրուած էին եկեղեցու վարչական գործերը կատարելու իւրաքանչիւրը իւր աստիճանին համեմատ, և կրելով վանականի վեղար ու սքեմ՝ ապրում էին ժողովրդի մէջ իբրև հոգևոր իշխան և քարոզիչ:

2. Ամուսնացած էին քահանայն ու սարկաւագները,

որոնք ժողովրդի մէջ եկեղեցական խորհուրդներն էին կա-
տարում, քահանաները որպէս սրբազնագործ, իսկ սարկա-
ւազները որպէս սպասաւոր պաշտօնեայ:

Տրուլեան ժողովը ¹⁾ մօտաւորապէս 691 թուին եկե-
ղեցականների ամուսնութեան վերաբերութեամբ կարևոր
որոշումներ օժնի. այդ ժողովը ընդունում է որպէս կանոն,
որ քահանաները, սարկաւազներն ու կիսասարկաւազները
ամուսնացած լինեն. հոգևորական չէին կարող լինել այ-
րինների հետ ամուսնացածները, երկրորդ անգամ պսակ-
ուածները. իրաւունք չունէին ձեռնադրուելուց յետոյ
պսակուել. այրիացած քահանաները պսակուելով՝ կար-
գընկէց պէտք է լինէին. թէ երկրորդ կինը մեռնէր, կամ
քահանան հեռնար իւր երկրորդ կնոջից, կարող էր իւր
աստիճանի մէջ մնալ, բայց իրաւունք չունէր քահանայա-
գործութիւն անել. եթէ քահանան սարկաւազը և կիսա-
սարկաւազը ամուսնանար այրու հետ, պարտաւոր էր բա-
ժանուել կնոջից, արգելուել ու զրկուել հետեւեալ աստի-
ճանները ստանալու իրաւունքից: Ժողովը կարգալոյծ անելու
սպառնալիքով արգելում է Ափրիկէի և Լիբիայի եպիսկո-
պոսների սովորութիւնը, որով նրանք շարունակում էին
իրանց կանանց հետ կենակցութիւնը. եպիսկոպոսի կնոջը
պատուիրում էր բաժանուել իւր ամուսնուց և վանք մտնել:
Ժողովը խտտելի է համարում հայերի սովորութիւնը, որոնք
պահանջում էին, որ հոգևորականները ծագած լինեն քա-
հանայական ընտանիքներից ²⁾. և թոյլ էին տալիս որ, հոգևո-
րական ծագումից եղողները առանց հոգևոր կոչման ստորին
աստիճանները ստացած լինելու (առանց հատման հերաց)
սպասաւորեն որպէս սաղմոսասաց և ընթերցող հռովմայ
եկեղեցին պահանջում էր, որ քահանայ կամ սարկաւազ

1) Ист. Христ. церк. зам. I. кр. 715 — 716.

2), Թէև Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը քրմերի առաւելապէս որդիքը
հաւարեց հոգևորական պատրաստելու համար, սակայն այդ մի ան-
հրաժեշտութիւն էր իւր ժամանակին՝ քրմական դասը չը գրգռելու
համար: Մեր եկեղեցու կանոնները չեն արգելում հոգևոր ծագում
չունեցողներին հոգևորական լինել:

ձեռնադրուածները բաժանուէն իրանց կանանցից. սակայն Տրուլլի ժողովը հետեւելով առաքելական կանոններին իւր 13-րդ կանոնով ընդհակառակն սահմանեց, որ քահանաներն ու օտրկաւականները պէտք է անբաժան մնան իրանց ամուսիններից. թէև Սէրգիոս Ա. պապը չընդունեց Տրուլլեան ժողովը, սակայն այդ ժողովի կանոնները պահպանուած են արեւելեան եկեղեցում:

Պէտք է գիտենալ, որ ոչ միայն ամուրիներն ու այրիացածներն էին վանական կամ եպիսկոպոս դառնում, այլ երկար ժամանակ կարող էին ամուսնացածներն էլ վանական և եպիսկոպոս դառնալ՝ նախապէս իրանց կանանց հետ համաձայնութեան գալով. այս կարգի մարդկանցից էին Ալբրիկայի և Լիբիայի եպիսկոպոսները, և սրանց համար էին Տրուլլեան ժողովի սրուումները:

Ը.

Աւխարհիկ հոգեւորականների ամուսնութիւնը Արեւմուտքում. Կանոնիկներ և նրանց նոր նշանակութիւնը. Սիմոնականութիւն. Գրիգոր Է. պապի ջանքը Սիմոնականութիւնն ու հոգեւորականների ամուսնութիւնը վերացնելու. — Ամուրիութիւն — Յելիքադ: Տրիդենտեան ժողով: Հայ կաթողիկ եկեղեցի: Հռովմէական եկեղեցուց հետձուածները:

Արեւմտեան եկեղեցին՝ այս շրջանում շատ անգամ է կանոններ սահմանել, որ աշխարհիկ հոգեւորականները ամուրի լինեն. սակայն նրանք մեծ մասամբ կին էին պահում, մանաւանդ այն տեղերում, ինչպէս էր Լոմբարդիան, Սպանիան, և Գաղղիայի ու Գերմանիայի մի քանի մասերը՝ ուր պապի իշխանութիւնը ամուր կռուան չունէր: Գրիգորիւմ Կուրիենայի եպիսկոպոսական գահը ժառանգական էր եպիսկոպոսների ընտանիքի մէջ, որոնք հոգեւոր իշխանութեան հետ միացրել էին քաղաքական վարչութիւնն էլ:

«գերանցից (եպիսկոպոսներէց) մէկի կինը է. դարձի կէսի մօտերըին, հաւաստիադրեր ստորադրելիս՝ անուանում էր իրան «episcopa» կամ «antistita Curiensis», և եպիսկոպոսների այս ամուսնութիւնը ցոյց է տալիս, որ հոգևորականութիւնն ամուսնական կեանք վարելու ազատութիւն ունէր ¹⁾». Ամուսնութեան վերաբերութեամբ անգլիական եկեղեցին պէտքէ վարուէր Հռովմի օրէնքներով. սակայն Աւգուստինի՝ Դրիգոր Մեծին արած հարցերից մէկը ցոյց է տալիս՝ որ ամուսնութիւնը սովորական էր անգլիական հոգևորականութեան մէջ. հոգևորականների պսակները չէին ջնջուում, և երեխայքը ապօրինի չէին համարուում մինչև ժԲ. դարը».

Եկեղեցին խիստ օրէնքներ էր դնում հոգևորականների ամուսնութիւնը ջնջելու և ապօրինի կնամահութեան վախճան դնելու. Տօլեդեան 4-րդ ժողովը (633 թ.) վերահաստատում է նախկին ժողովների որոշումը, որով հոգևորականների ապօրինի կանանց պէտք է վաճառէին: Նոյն քաղաքի 9-րդ ժողովը (655 թ.) աւելացնում է, թէ նրանց զաւակները պէտք է եկեղեցու օտուկներ դառնան: Այդ կանոնները արգելում են մինչև անգամ՝ Նիկիայի ժողովի թոյլատրած մերձաւոր ազգական կանանց ընդունելը, այն առարկութեամբ, թէ ազգականութեան անուամբ յաճախ ուրիշներն էին ընդունուում և մինչև անգամ բնութեան օրէնքների դէմ էլ մեղանշումներ էին լինում:

Առաջ, ամեն մի հոգևորական, որ եկեղեցիների ցուցակումն էր գրուած և իրաւունք ունէր եկեղեցական գումարների հաշուով ապրելու՝ կոչւում էր կանոնիկ, բայց 760 թուին կանոնիկ բառը ուրիշ նշանակութիւն ստացաւ և կանոնիկ կոչուել սկսեցին նրանք, որոնք վանական միաբանութ՝ւանների նման սկսեցին կառավարուել առանձին կանոններով: Այդ տեսակ հիմնարկութեան միտքը նոր չէր, որովհետև առաջուց էլ երանելի Օգոստինոսն և ուրիշները

1), Ист. Хрис. ерк. հատ. I. ієрорхія, Управление Церкви, Монашество.

իրանց հոգևորականները հեռ խմբական (միաբանական) կեանքի օրինակ էին տուել, և աւելի մօտիկ ժամանակներում նման սովորութիւն դոյութիւն օւնէր վանական միաբանութիւնների մէջ, ուր եպիսկոպոսը ընթերականութիւն (շտատ), հոգևորականներով ու արեղաններով էր ապրում: Այժմ այդ սովորութիւնը կանոնաւոր կարգի վերածուեց Պիպինի եղբորորդի Քրոնեգանգի և Մեցի արքեպիսկոպոսի ձեռքով: Այսպէս կազմակերպուած հոգևորականութիւնը իւր կեանքի զանազան պարագաներում առաջնորդոււմ էր Բենեգիկտեան կանոններով: Եպիսկոպոսը բռնում էր Բենեգիկտեան արքատին համապատասխան տեղ, աւագսարկաւազը համապատասխանում էր վանահօր, աւագագոյնները երկու կարգի մէջ էլ միեւնոյն դիրքն օւնէին:

Կանոնիկ հաստատութեան վանահայրը Բենեգիկտի պէս սահմանում էր հանրակեցարան, մանման հանգերձ, հասարակաց սեզան, հասարակաց ննջարան, միայն եպիսկոպոսը՝ ուր հարկաւոր չէր համարում, բացառութիւնը թոյլ էր տալիս: Հոգևորականներից պահանջոււմ էր, որ նրանք ամեն օր սրոշուած ժամերգութիւններին ներկայ լինեն: Այդ հոգևորականութիւնը ամեն օր պարտաւոր էր պարապել ձեռքի աշխատանքով և իւր ժամանակի սրոշեալ ժամերն էլ նուիրել գիտութիւններին: Կրտսերները պարտաւոր էին յարգել աւագներին, օրինակ, նրանց անցնելիս՝ ոտքի պէտք է կանգնէին, նրանց օրհնութիւնը խնդրէին և նրանց ներկայութեանը կանգնած մնային՝ եթէ նստելու թոյլտուութիւն չըլինէր: Մեծ Պատին և աշնանը պարտաւոր էին եպիսկոպոսների մօտ խոստովանել, ուրիշի մօտ խոստովանելու գնալը արգելուած էր և այս բանում զանցառուները ենթարկոււմ էին մտրակի հարուածների կամ բանտարկութեան: Ամեն կիւրակէ և տօն օրերին բոլորն էլ պարտաւոր էին հաղորդուել, բացի նրանցից որոնց խոստովանահայրը նրանց մեղքի ծանրութեան պատճառով արգելում էր: Որոշեալ ժամանակին հանգերձ էր տրոււմ, այդ ժամանակ Որոշեալ ժամանակին հանգերձ էր տրոււմ, այդ ժամանակ աւագագոյնները պարտաւոր էին իրանց հնօտները կրտսերներին տալ: Տան ծառայութիւնները բոլորը պէտք է

կարգով կատարէին. ամեն մէկը հերթով պէտք է խոհանոցում մի շաբաթ զբաղուէր, բացառութեամբ միայն աւագ սարկաւադի (վանահօր) և մատակարարի։ Աշխարհականները միայն որոշ նպատակի համար էին ներս թողնուում, օրինակ, խոհանոցում օգնելու, գործը վերջացնելուց յետոյ պարտաւոր էին հեռանալ։

Ուտելիքի վերաբերութեամբ կանոնիկների կարգերը Բենեդիկտեանների չափ խիստ չէին, կանոնիկները բացի պատից և ապաշխարութեան օրերից կարող էին միս ուտել։ Նրանց աստիճանի և իւրաքանչիւրի ցանկութեան համեմատ տրուում էր ամեն մէկին մի բաժին գինի կամ գարեջուր, քահանաներին և սարկաւագներին՝ երեքական գաւաթ ճաշի ժամանակ և երկուական գաւաթ՝ ընթրիքին, կիսասարկաւագներին՝ ամեն անգամ երկուական գաւաթ, իսկ ստորին աստիճանաւորներին՝ ճաշին երկուական, և ընթրիքին՝ մի մի գաւաթ։

«Սեղանատանը եօթ սեղան էր դրուած լինում. եպիսկոպոսի, կանոնիկների զանազան աստիճանաւորութիւնների, քահանաների ու սարկաւագների, կիսասարկաւագների և ստորին աստիճանաւորների, օտարականների, և քաղաքային հոգևորականութեան համար առանձին առանձին։ Քաղաքի հոգևորականութիւնը կիւրակէ և տօն օրերին այդտեղ էր ճաշում և մասնակցում էր կանոնիկոսներին խօսուած խրատական քարոզներին, որ այդպիսի օրերը սովորաբար տեղի էր ունենում կանոնիկների եկեղեցում, որ Կապիտուլում էր կոչուում։ Ճաշի ժամանակ կարդացւում էին խրատական գրքեր. և ընթերցուածքը լսելու համար խոր լռութիւն էր պահուում. «Որովհետեւ անհրաժեշտ է, որ մրամնաւոր կերակուր ընդունելիս հոգին էլ զօրանար հոգևոր կերակրով»։

Կանոնիկները Բենեդիկտեաններից տարբերուում էին նրանով, որ կանոնիկներին թոյլատրուած էր անձնական սեպհականութիւն ունենալ։ Բայց այդ սեպհականութիւնը ժառանգական չէր, թէ նուէրներից ու օրինակատարութիւնից կազմուած՝ մեռնելիս կանոնիկը պէտք է թողնէր իւր միաբանութեանը։

Կանոնիկների այս կարգը Մեցից շուտով ուրիշ քաղաքներ էլ տարածուեց, և Կարլոս Մեծը շատ ցանկանում էր պարտաւորական դարձնել այն բոլոր հոգեւորականութեան համար, թէև նրա ջանքը չարդիւնաւորուեց. — հոգեւորականների մեծագոյն մասը ապրում էր դարձեալ աշխարհային կեանքով: Կանոնիկները կանոնադրութիւնը քաջալերութիւն գտաւ Էլաշապելեան մեծ ժողովում, Լիւդովիկոս բարեպաշտի ժամանակ 816 թուին և թ. դարի կէսերին ներմուծուեց Պրանսիայի, Գերմանիայի, Իտալիայի և հուսկ ուրեմն Անգլիայի համարեա բոլոր եպիսկոպոսանիստ աւագ եկեղեցիներում:

Այս նոր կարգի արտաքին խստութեամբ հոգեւորականութիւնը կարողացաւ նորից արժանանալ այն յարգանքի մի մասին, որից զրկուած էր, և որը լիուրի վայելում էին կրօնաւորներն ու աքեղաները. Այս խստակրօնութեան և հոգեւորականին վայել կենցաղաւարութեան պատճառով կանոնիկները միաբանութիւններին մեծ նուիրաբերութիւններ էին անում: Եպիսկոպոսանիստ տաճարի կանոնիկ միաբանութիւնը հարստացաւ, ազդեցութիւն ձեռք բերեց և հետամուտ եղաւ գործել որպէս եպիսկոպոսի խորհուրդ, ձգտելով միջամտել եպիսկոպոսի թեմական գործերի կառավարութեան էլ, հսկառակ Ռալֆենայի ժողովին՝ որ գուժարուեց Յովհաննէս Ը. — պապի ժամանակ 877 թուին¹⁾:

Եպիսկոպոսները առանց պաշտօնաւարութեան տեղը յատկացնելու, սիմոնականութեամբ քահանաներ էին ձեռնադրում. հոգեւորականները ամեն կերպ շատ ընկած էին: Գրիգոր Է. պապը սիմոնականութիւն էր համարում աշխարհականների միջամտելն էլ եկեղեցիներին արած իրանց նուէրները կառավարելուն: Նա աշխատում էր ամուրիութիւնը պարտաւորական դարձնել հոգեւորականութեան համար, մասամբ այն պատճառով, որ ինքն վանական խստակրօն կեանք էր վարել և սովոր էր այդ կեանքին և մասամբ էլ՝ քաղաքական հաշիւներ ի նկատի ունենալով, նա ամուրիու-

1), Ист. Христ. Церк. Зап. I. кр. 1011.

Թիւնը պարտաւորական դարձնելով՝ յոյս ունէր դրանով ա. խզել հոգեւորականների կապերը հարազատների և հասարակութեան հետ, բ. ջնջել հոգեւորականութեան մէջ ազգային զգացումն ու նրանից կազմել մի պապական կորպորացիա. գ. այդ կորպորացիան աւելի հլու դարձնել պապին քան քաղաքական իշխանութեան. և այսպէս, եկեղեցական իշխանութեան ձեռքում պահել այն հարստութիւնը, որ այլ կերպ ընտանեկան ու ազգակցական կապերի շնորհիւ կարող էր օտարանալ: Գրիգոր Է.-ի ժամանակ, 1074 թուի Մեծ Պատին կազմուած ժողովում Սիմոնականութիւնն և հոգեւորականների Ամուսնութիւնը արդելող կանոններ սահմանուեցին, որոնցով օրինազանց հոգեւորականները զրկուում էին եկեղեցում քահանայագործելու իրաւունքից, աշխարհականներն էլ պարտաւորուում էին հրաժարուել նրանց օրինակատարութիւններից: Յայտարարուած էր, որ այդպիսի հոգեւորականների օրհնութիւնը անէծք է, նրանց աղօթքը՝ մեղք, և թէ, այս որոշման չհնազանդելը՝ կռապաշտութիւն ու հեթանոսութիւն:

Այս կարգադրութիւնը բաւական աղմուկ հանեց. հակառակօրդները առարկում էին թէ, սրբազնագործութիւնը ըստ հին կանոնաց, կապ չունի գործողի արժանաւոր կամ անարժան լինելու հետ, բաւական է, որ սրբազնագործողը ձեռնադրութեամբ իրաւունք ստացած լինի. թէ, պապը հոգեւորականներին պարտաւորացնելով հրեշտակային կեանքով տալել՝ ամեն տեսակ գայթակղութեան դուռ է բաց բանում նրանց առաջ. և թէ, նրանք աւելի կընախադասէին քահանայութիւնից զրկուել, քան իրանց կանանցից: Տարաձայնութիւնը ամուրիութեան վերաբերմամբ տեւեց մինչև ժ. Դ. դարը, մինչև Տրիդենտեան ժողովը, որը 1542-ին սկսուեց և տասնեակ տարիներով շարունակուեց ¹⁾:

Արեւմտեան եկեղեցում վանականներն ու կրօնաւորները ամուրի են և բազմաթիւ կարգերի կամ օրդենների են բա-

1), Ист. Христ Церк. հատ. II. Կր. 15, 176, 840—855.

ժանուում, ամեն մի օրդենը ունի իւր սրոշ նպատակն ու կանոնադրութիւնը: Վանականներն ու կրօնաւորները ըստ վարչականին ենթարկուում էին իրանց թեմի եպիսկոպոսի իրաւասութեանը: Թեմական եպիսկոպոսների ազդեցութիւնը, նայելով ժամանակի հանգամանքին, երբեմն զօրանում, երբեմն էլ թուլանում էր: Եպիսկոպոսները ձեռնադրուում էին վանքերը միշտ իրանց ձեռքին պահել, իսկ վանքերը աշխատում էին որքան կարելի է ազատուել եպիսկոպոսների ճնշումներից: Եպիսկոպոսները զանազան պատրուակով մեծ դումարներ էին կորզում վանքերից, և իրանց անկարեւոր այցելութիւնների պատճառով մեծ ծախքերի պատճառ դառնում:

Վանահայրերի ընտրութիւնը, ըստ հին սովորութեան և եկեղեցական կանոնների, վերապահուած էր վանականներին. եպիսկոպոսները շատ անգամ զրկւում էին վանականներին նրանց այս իրաւունքից: Վանականների այս մասին բողոքները շատ անգամ էին հասնում ժողովներին, և եպիսկոպոս ժողովականները ստիպուած էին լինում դատապարտել այդ բռնութիւնները և արգելել, վանքերը մինչև անգամ իրաւունք ստացան, իրանց եպիսկոպոսների բռնութիւնների ու ապօրինութիւնների դէպքում դուրս գալ նրանց իրաւասութիւնից¹⁾, և ուրիշ իրաւասութեան տակ մտնել: Եպիսկոպոսների գործը պէտք է լինէր հսկել վանքերի կրօնական—բարոյական զարգացման և վանքերի նիւթականի բարւոքման վերայ և ոչ թէ հաստատարել նրանց:

Երբ ինքն հոգեւոր բարձր իշխանութիւնը զեղխ, զեղծ, անբարոյական կեանք էր վարում և հարստահարում իւր ստորադրեալներին, չէր կարող պահանջել, որ ստորադրեալները, աշխարհիկ հոգեւորական թէ կրօնաւոր վանական, լինէին պարտաճանաչ, չափաւոր, զգաստ և բարոյական:

Ամենալաւ սկզբունքը հետզհետէ հեռանալով իւր

1), Ист. Христ. Церк. Зап. I. кр. 721—722. Монашество.

սկզբնական նպատակից, և միայն արտաքին ձևը պահելով, յեզափոխուում է և ազաւազուում, և, փոխանակ բարոյական շինութեան՝ գայթակղութեան առիթ դառնում, «Արքատներն՝ ինչպէս և եպիսկոպոսները անձնատուր էին եղած պատերազմի, որսորդութեան, խաղամուլութեան, սիրում էին երգիչներին ու ծաղրածունները շրջանում ժամանակ անցկացնել: Այսպիսի անկարգութիւնների դէմ՝ շատ կանոններ են դրուել, որոնցից մի մասն էլ վերաբերում է մայրապետներին. երկու սեռի կրօնաւորի անբարոյականութեան մասին էլ լսում էին տրտունջներ և լինում էին ջանքեր՝ չարիքը խափանելու համար՝»¹ Լաւ սկզբունքը ազաւազուելով՝ նսեմանում էր, բայց չէր դադարում սիրելի ու համակրելի մնալ. ազաւազումն որպէս ժամանակաւոր չարիք ընդհանուր զայրոյթ էր առաջ բերում, ընդունին և եռանդ՝ մաքառել չարիքի դէմ և վերացնել նրան:

Սկսած Գրիգոր Է-ից՝ պապերի ձգտումն են ունեցել սահմանափակելով իրաւատէր եպիսկոպոսների իշխանութիւնը՝ վանքերին որոշ ազատութիւն և անկախութիւն տալ, որպէս զի պապական աթոռի հետ անմիջական յարաբերութեան մէջ պահելով վանքերը՝ իրանց ազդեցութիւնը զօրացնելու պատրաստի գէնք դարձնեն կրօնաւորներին, և այս յաջողել է նրանց ի վնաս տեղական իշխանութիւններին, լինեն այդ իշխանութիւնները հոգեւորական թէ աշխարհական. այս հանգամանքին պէտք է վերադրել վերջին ժամանակներս սպանական ժողովրդի զայրոյթը և ֆրանսական կառավարութեան դործ դրած միջոցները վանական հաստատութիւնների և կրօնաւորների դէմ:

Այժմ՝ յայտնի է, որ կաթոլիկ եկեղեցին ամուրիութիւնը պարտաւորական է դարձրել բոլոր հոգեւորականների համար, առանց բացառութեան: Այնտեղ թէ աշխարհիկ հոգեւորականները, որպիսի են ծխատէր քահանաները, և թէ կրօնաւորներն ու վանականները ամուրի են, ամուրիութիւնը ցելիքատ, ցելիքատութիւն անունով ամբողջ դա-

1) Hist. Zborot, t. IV, 2), Նոյն եր. 726: 1) Hist. Zborot, t. IV, 2), Նոյն եր. 726:

րերի ընթացքում խորհրդակցութիւնների առարկայ լինելով՝ Տրինդենդեան ժողովում վերջնական դրական ելք ունեցաւ։ Արևելեան եկեղեցիներից հատուածները, օրինակ հայ կաթողիկոսները, կաթողիկ եկեղեցուն միանալով հանդերձ՝ դարերի ընթացքում կառավարւում էին իրանց մայր եկեղեցու կարգով ու կանոններով և ծխատէր քահանայքն էլ ամուսնացած էին. ժ.թ. դարի վերջին քառորդին այդ հատուածներն էլ հարկադրուած եղան իրանց մի քանի ազգային եկեղեցական կարգերի փոփոխուելը տեսնել յօգուտ լատին կաթողիկոսութեան, ամուսնացած հին քահանաները մնալով իրանց պաշտօնի մէջ՝ նորերի վերաբերութեամբ պարտաւորական դարձաւ ամուրի լինել և ամուրի ձեռնադրուել։

1870 թուի Վատիկանի ժողովի որոշումներից ու կանոններից անբաւական կաթողիկոսներից շատերը, պահելով կաթողիկ կոչումն, բաժանուեցին լատին հռոմէական եկեղեցուց, նրա սահմանած նոր վարդապետութեան պատճառով անուանելով նրան նոր կաթողիկական կամ հերետիկոս եկեղեցի և իրանց — հին կաթողիկ։ Այս «հին կաթողիկոսները» պարբերաբար ժողովներ կամ սինոդներ են անում եւրոպայի զանազան քաղաքներում. նրանք հինգերորդ ժողովում կամ Սինոդում 1878 թուին 75 ձայնով 22 դէմ որոշեցին փոխել հոգևորականների ամուրիութեան վերաբերեալ օրէնքը¹⁾, բայց որոշումն անգործադրելի մնաց, որովհետեւ մտքերը այդ բանին դեռ պատրաստուած չէին և շատերը չէին կարողանում հաշտ աչքով նայել մի արմատացած սովորութեան այդպէս շտապ փոփոխութեան վերայ։

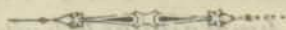
Կաթողիկական եկեղեցուց դարերով առաջ անջատուած այն մեծ մասը, որ յայտն է «Բողոքական» անուամբ, ամուրիութեան կամ Յելիբատի խնդիրը շատ վաղուց, համարեա իւր յսկզբնաւորութեան օրից, վճռել է բացասաբար. այնտեղ հոգևորականութիւնը ամուսնացած է։

1), Ист. Христ. Церк. том I. стр. 1248.

Բողոքական եկեղեցում, բացի Անգլիական եկեղեցուց, չլիայ յերարխիայ, չըկան վանքեր և կրօնաւորներ, չըկան հոգևոր դասակարգութիւններ: Բողոքականութեան անթիւ հերձուածների պատճառը հոգևոր յերարխիայի բացակայութիւնն ու հովիւների կամ պատտօրների ուսուցանելու և քարոզելու մէջ որոշ ազատութիւնն է եղել:

(Կը տարունակուի)

Յաւիկ եպս.

ՀՈԳԵՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԸ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՅԵՐԳՈՒՄ

Պրօֆ. Ի. Գ. Օրեանսկի

ԳԼՈՒԽ I.

Հոգեկան եւ նիւթական աւելաւորի փոխադարձ կապը

Մարդուս ողջ գիտութիւնը և այդ գիտութեան մէջ մտնող բոլոր գիտութիւնները բաժանուում են երկու ընդարձակ շրջանների: Գիտութիւններից մի մասը իրեն մէջ բովանդակում է մեզ շրջապատող աշխարհի ուսումնասիրութիւնը, որի մէջ մտնում է նաև մարդուս ֆիզիքական աշխարհը, — դա բնագիտութեան շրջանն է: Գիտութիւնների միւսը խումբն ընդգրկում է այն բոլորը, ինչ որ շօշափում է մարդկային կեանքի հոգեկան կողմերը, նրա մտաւոր բարոյական ոյժերը և այդ ոյժերի արդիւնքը — փիլիսոփայութիւն, կրօն, բարոյախօսութիւն, լեզուագիտութիւն և մարդկային ցեղի ամբողջ պատմութիւն:

Այս անհատական և ընկերակարական գիտութիւնների շրջանի կեդրոնն է հոգեբանութիւնը, մի գիտութիւն, որի նպատակն է ցուցակագրել և տալ մարդկային հոգու բոլոր հարստութիւնները, որը ձգտում է թափանցել հոգեկան երևոյթների սկզբնաւորութեան և զարգացման գաղտնիքների խորքերը: